

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ: ЗМІСТОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми в загальному вигляді. Проблема підготовки педагогічних кадрів нової генерації в контексті гуманізації і демократизації освіти в Україні постає нині особливо гостро і пов'язана з тенденціями розвитку світового співтовариства. Це повною мірою стосується питання підготовки вчителів географії. Окрім того, розповсюдження нових інформаційних технологій, серед яких важливе місце посідають комп'ютерні мережі, можливість виходу в Інтернет висувають особливі вимоги до підготовки педагога-географа, пов'язуючи його імідж із професіоналом інноваційного типу.

Сучасні тенденції розвитку суспільства, вітчизняної освіти зумовлюють формування вчителя, здатного здійснювати професійну діяльність на демократичних і гуманістичних засадах, реалізовувати освітню політику як пріоритетну функцію держави, забезпечувати розвиток та самореалізацію особистості, задоволення її освітніх і духовно-культурних проблем.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Своєрідною концептуальною основою професійної підготовки педагогів у вищій школі, формування їх професійної компетентності стали роботи Г. Балла, Є. Клімова; професійної компетентності педагога і педагогічної майстерності – О. Алексюка, І. Зязюна, В. Кузьміної, А. Маркової, В. Сластьоніна та ін.

Над проблемою сутності та структуризації поняття «професійна компетентність учителя географії» працюють такі відомі дослідники як: В. Саюк, О. Тімець, М. Елькін, Т. Кожевнікова.

Формулювання цілей статті. Метою статті є з'ясування та характеристика змістового наповнення категорії «професійна компетентність учителя географії» та визначення її структурних компонентів.

Виклад основного матеріалу. Проблема сутності професійної компетентності вчителя географії розглядається вченими з різних позицій. Зокрема, О. Тімець розглядаючи проблему підготовки майбутнього вчителя географії, вводить поняття «фахова» компетентність. Авторка замінює категорію «професійна» на «фахову», що дає можливість деталізувати та більш поглиблено вивчити основні аспекти професійної компетентності майбутнього педагога-географа. Фахову компетентність майбутнього вчителя географії О. Тімець розуміє як «інтегральну характеристику особистісного становлення майбутнього вчителя (наявність мотивації навчання й ціннісних орієнтацій) та опанування ним професійною діяльністю, що пов'язано зі здатністю осмислено засвоювати комплекс знань, умінь і способів діяльності з конкретного предмета (географії) й оволодіння логічними операціями (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення) з фундаментальних та спеціальних географічних дисциплін; уміння самостійно працювати, вести пошуково-дослідницьку діяльність у визначеному колі питань та прагнути до постійного професійно-особистісного розвитку» [10, с. 46].

Отже, О. Тімець виводить своє визначення професійної компетентності вчителя географії на основі її сутності, але колориту та специфіки означена категорія набуває завдяки географічному підґрунтю, що має неабияке значення.

У дисертаційному дослідженні «Формування професійної компетентності майбутнього вчителя географії засобами проектної діяльності» М. Елькін інтерпретує професійну компетентність учителя географії як «інтегральну особистісну якість, яка характеризує його здатність до розв'язання професійних проблем і типових професійних завдань, що виконують у реальних ситуаціях педагогічної діяльності, з використанням знань, умінь, навичок і нахилів, освітнього і життєвого досвіду, цінностей» [5, с. 173].

У свою чергу, В. Саюк вказує, що професійна компетентність педагога-географа – це «інтегрована професійно-особистісна характеристика педагога, яка включає ціннісні орієнтації, фахові і функціональні знання, вміння і навички та особистісні якості, спрямовані на досягнення ефективного результату у професійній діяльності» [8].

Аналіз думок учених дозволяє зробити наступний висновок: більшість дослідників трактують професійну компетентність як інтегроване поняття; основними базовими складовими виступають знання, уміння, навички, які вчитель здобуває у процесі навчальної та професійної діяльності; важливе місце у формуванні компетентного педагога займають ціннісні установки та готовність до набуття знань та здійснення професійно-педагогічної діяльності; особистісні якості – фундаментальна основа компетентності.

Погоджуючись з Б. Гершунським, Л. Карповою, В. Сластьоніним про метасистемний характер професійної компетентності вчителя, А. Шишко висловила думку про необхідність виокремлення таких основних підсистем у її структурі:

1. Система професійно необхідних знань та вмінь (когнітивний компонент), а також способи їхнього вдосконалення та поновлення.

2. Операційний компонент (система вмінь і навичок щодо організації навчально-виховного процесу).

3. Мотиваційний компонент (загальнокультурна компетентність, професійні ціннісні орієнтації, установки до професійного самовдосконалення).

4. Саморегуляція (психологічна компетентність, самооцінка, конфліктологічна компетентність) [3].

На нашу думку, до складу професійної компетентності вчителя географії мають входити наступні компоненти: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, професійно-особистісний. Розглянемо їх детальніше.

Мотиваційний компонент професійної компетентності майбутнього вчителя географії включає систему мотивів та ціннісних орієнтацій студента-географа. Мотиви виражають усвідомлене прагнення до виконання діяльності, в тому числі і до навчальної, якими визначається поведінка людини в цілому, те, що породжує діяльність людини, заради чого вона здійснюється.

Проблемою виділення та визначення мотивів професійної діяльності займалися такі науковці, як: А. Леонтьєв, С. Рубінштейн, П. Якобсон тощо. Вважаємо, що даний компонент характеризує готовність учителя географії до реалізації педагогічних цінностей. Мотиваційний компонент професійної компетентності спрямований на ціннісне засвоєння знань, включає в себе як мотиви, так і цінності пов'язані з майбутньою професією. Позитивне ставлення майбутнього вчителя до розвитку професійної компетентності забезпечує та підтримує мотиваційна сфера, що виражається у потребі та інтересі до географо-педагогічної діяльності.

Трактування категорії «мотив» ученими співвідноситься із потребою. Так, А. Леонтьєв застосовує термін «мотив» як «той, що позначає щось об'єктивне, в чому конкретизується потреба і на що спрямовується діяльність» [7, с. 243]. Згідно з позицією Л. Божович, мотив – це те, заради чого здійснюється діяльність, «в якості мотиву можуть виступати предмети зовнішнього світу, уявлення, ідеї, почуття, переживання. Тобто все те, у чому знаходить своє втілення потреба» [2, с. 53].

Провідним мотивом майбутньої фахової діяльності вчителя географії є професійний. Він пов'язаний з особливостями навчальної програми і віку студентів.

Когнітивний компонент. В основі професійної підготовки майбутнього вчителя географії лежить оволодіння ним системою знань, на яких базується система умінь, що в сукупності утворюють професійну компетентність.

Важливою умовою продуктивної діяльності вчителя географії є наявність спеціальних (фахових) знань. Вони дають змогу вчителю вільно орієнтуватися в потоці різноманітної географічної інформації, обирати з неї найбільш істотну та значущу;

вирішувати професійні завдання на рівні теоретичного узагальнення з використанням різноманітних прийомів педагогічного мислення; осмислювати, конструювати й обґрунтовувати свої програми діяльності, з'ясовувати їх внутрішню логіку на основі знання закономірностей педагогічного процесу; на науковому рівні описувати природні явища, процеси і факти, забезпечувати однотипність, тотожність підходів до їх інтерпретації; пояснювати географічні процеси, використовуючи причинно-наслідкові зв'язки, типові для навчально-виховного процесу; передбачати напрями розвитку та зміни географічних об'єктів, явищ, процесів; володіти методикою навчання географічних дисциплін.

Діяльнісний компонент. В основу діяльнісного компоненту професійної компетентності майбутнього вчителя географії покладена професійна діяльність як один із процесуальних її показників. Основними показниками професійної діяльності майбутнього вчителя географії є уміння.

Учитель географії, як підказує досвід попередників, має закріплювати свої знання практично, а це дозволяє сформувати в них комплекс необхідних умінь. Як зазначає С. Гончаренко, вміння – це «засвоений суб'єктом спосіб виконання дій, який забезпечує сукупність набутих знань і навичок» [4, с. 43]. Тобто, вміння є важливим, практичним компонентом особистості педагога, передумовою формування та становлення яких виступають знання. М. Євтух поняття «уміння» розуміє як опанування людиною способу виконання дій, забезпечених деякою сукупністю знань, оскільки вміння відображається, виявляється у здатності усвідомлено використовувати знання [6].

У науково-педагогічній літературі можна знайти численні спроби вчених класифікувати вміння вчителя. Так, В. Сластьонін розподілив педагогічні вміння на чотири групи. До першої належить уміння «переводити» зміст процесу виховання в конкретні педагогічні завдання: вивчення особистості і колективу для визначення рівня їх підготовленості до активного оволодіння новими знаннями і проектування на цій основі розвитку колективу й окремих учнів; виділення комплексу освітніх, виховних і розвиваючих завдань, їх конкретизація і визначення домінуючого завдання [9, с. 15].

Важливою умовою становлення особистості вчителя географії, на нашу думку, є також наявність аналітичних, прогностичних, проєктивних, рефлексивних, мобілізаційних, інформаційних, організаційних та дослідницьких умінь.

З огляду на проаналізовані думки авторів, можна констатувати, що класифікації професійних умінь учителя є досить різноманітними. Така специфіка зумовлена особливостями об'єкта і предмета тих досліджень, у яких вони розглядаються. У контексті нашого дослідження, скористаємося наступною класифікацією умінь, які поділяються на конструктивні, організаторські, комунікативні, гностичні, дослідницькі й аналітичні.

Конструктивні уміння вчителя географії полягають у поетапному плануванні професійної діяльності. Особливого розвитку вони набувають під час навчально-польової практики з географії. Це пояснюється тим, що саме навчально-польова практика потребує попередньої теоретичної підготовки (підбір та вивчення літературних джерел, вибір місця проведення польових досліджень, попереднє ознайомлення з територією проведення навчально-польової практики, укомплектування обладнання тощо), правильного проведення польових дослідницьких робіт (організація дослідження природного компоненту, опис компонентів, проведення вимірювальних робіт, фіксування результатів, побудова ґрунтових, геологічних, ландшафтних та ін. профілів, аналіз розвитку та перебігу окремого географічного явища чи процесу), вчасного завершення польових досліджень та ефективного застосування набутих знань і практичних навичок у професійній та науковій діяльності (підготовка звіту з польової практики, укомплектування колекцій природних зразків, застосування результатів пошуково-дослідницької та самостійної роботи під час написання курсових і дипломних проєктів). Отже, конструктивні вміння вчителя географії передбачають конструювання моделі професійно-педагогічної діяльності вчителя.

Організаторські уміння вчителя географії пов'язані з реалізацією намічених планів під час навчально-польової практики, а також у безпосередній педагогічній діяльності.

Комунікативні вміння – це вміння спілкуватися, знаходити раціональні шляхи взаємодії з навколишніми. Комунікативність найбільш яскраво виявляється у педагогічному такті, здатності уникати конфліктів.

Гностичні уміння базуються на перцептивних здібностях. Це здатність спостерігати, помічати, аналізувати, а також користуватися науковою і навчальною методичною літературою, проводити елементарні дослідження. Особливо важливі гностичні вміння під час польової практики, коли студенти-географи вчать аналізувати природні процеси та явища, особливості їх перебігу, спостерігають за суттєвими змінами у природному середовищі та ін.

Різні аспекти проблеми формування та розвитку аналітичних умінь учителя відображені в працях вітчизняних і зарубіжних учених. Розглядаючи аналітичні уміння вчителя, і географа зокрема, потрібно звернути увагу на те, що вони складаються з низки підпорядкованих умінь, серед яких:

- уміння аналізувати педагогічні явища, тобто розчленовувати їх на складові елементи (умови, причини, мотиви, стимул-реакції, засоби, форми прояву);
- уміння правильно діагностувати педагогічне явище;
- уміння формулювати конкретне педагогічне завдання;
- уміння знаходити оптимальні способи їх вирішення.

Це вказує на те, що кінцевим результатом засвоєння аналітичних умінь і застосування їх у діяльності вчителя є правильно поставлений педагогічний процес без непередбачуваних ситуацій, що поліпшує роботу педагога.

Надзвичайно важливим для майбутнього вчителя географії є наявність дослідницьких умінь. Проблемі формування дослідницьких умінь присвячені роботи А. Арсьонової, В. Литовченко, О. Миргородської, Н. Амеліної, Є. Барчук, Н. Яковлевої, І. Бокарьової, І. Каташинської, М. Князян, В. Андрєєва, А. Іодко, Н. Недодатко, В. Успенського, В. Ушачова.

Дослідницькі вміння – це здатність особистості виконувати практичні дії, що допомагають закріпити вивчений теоретичний матеріал, на основі здобутих знань, а також передбачають процес готовності до подальшої діяльності. Вони є необхідним компонентом характеристики особистості вчителя-географа, адже дослідження – це критерій до пізнання явищ, процесів у природному середовищі та у лабораторних умовах, без нього неможливо докорінно вивчити географію, а потім передати здобуті знання наступним поколінням.

Учені визначають комплекс усталених для студента під час опанування обраного фаху загально-навчальних умінь і навичок. Так, Ю. Бабанський виділяє такі групи умінь:

- 1) навчально-організаційні: уміння раціонально планувати діяльність, визначати завдання, створювати умови діяльності;
- 2) навчально-інформаційні: уміння працювати з книгою, довідником, вести бібліографічний пошук;
- 3) навчально-інтелектуальні: уміння виділяти головне, аналізувати, узагальнювати, порівнювати, зіставляти, раціонально запам'ятовувати, здійснювати самоконтроль у навчально-пізнавальній діяльності, доводити, обґрунтовувати й ін. [1].

У діяльності вчителя географії значна кількість його дій стає автоматизованою. Це призводить до практичного їх перетворення у навички. Звичайно, зробити якийсь структурований перелік навичок майбутнього вчителя географії ми не можемо у зв'язку з необмеженою їх кількістю. З огляду на це, пропонуємо виділити лише кілька професійно важливих для вчителя географії груп навичок: спілкування, навчальна, сприйняття та оцінки предметів і явищ дійсності.

Професійно-особистісний компонент професійної компетентності майбутнього вчителя географії включає особистісні якості. На нашу думку, для майбутнього вчителя

географії особливо важливими виступають такі якості, як толерантність, креативність, інтуїтивне мислення, творчість, а також організаторські здібності. Саме присутність зазначених якостей особистості вчителя географії дозволяє йому висувати гіпотезу, знаходити критерії визначення природних явищ, проводити дослідницьку роботу, описувати, інтегрувати і синтезувати наукові факти, знаходити їх місце в теорії та застосовувати на практиці тощо.

Висновки. Таким чином, категорія «професійна компетентність майбутнього вчителя географії» – це здатність особистості вчителя географії до здійснення професійної діяльності, що містить інтегрований характер поєднання знань, умінь, навичок, особистісних якостей, творчих здібностей. Серед компонентів професійної компетентності педагога-географа необхідно визначати мотиваційний, когнітивний, професійно-особистісний та діяльнісний. Усі вони взаємопов'язані та працюють як єдина узгоджена система.

Література:

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса: Методические основы // Ю.К. Бабанский. – М. : Просвещение, 1982. – 192 с.
2. Божович Л.И. Избранные психологические труды // Л.И. Божович. – М. : Издательство Воронежского института практической психологии, 1995. – С.53.
3. Гершунский Б.С. Стратегические приоритеты развития образования России / Б.С. Гершунский // Педагогика. – 1996. – № 5. – С. 46-54.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
5. Елькін М.В. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя географії засобами проектної діяльності: дис. ... канд. пед. наук/ 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Бердянськ, 2004. – 260 с.
6. Євтух М.Б. Педагогічна технологія проектування навчальних занять у вищій школі / М.Б. Євтух// Теоретичні питання освіти та виховання: зб. наук. пр./ Київ. держ. лінгв. ун-т. – К., 2001. – Вип. 17. – С. 3-11.
7. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2т. – М. : Педагогика, 1983. – Т.2. – С.243.
8. Саюк В.І. Розвиток професійної компетентності вчителів географії у системі післядипломної педагогічної освіти: дис. канд. пед. наук/13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – К, 2006. – 236 с.
9. Слостенин В.А. Современные подходы к подготовке учителя / В.А. Слостенин // Педагогическое образование и наука. – 2000. - № 1. – С. 44-51.
10. Тімець О.В. Формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії у процесі професійної підготовки/О. В. Тімець /Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини. – Умань: Сочінський, 2010. – 340 с.

У статті розглядається змістовий аспект професійної компетентності майбутнього вчителя географії. Аналізуються компоненти професійної компетентності у співвідношенні з географо-педагогічним наповненням.

Ключові слова: професійна компетентність, майбутній учитель географії.

В статье рассматривается составляющий аспект профессиональной компетентности будущего учителя географии. Характеризируются компоненты профессиональной компетентности будущего учителя географии. Анализируется их содержание.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, будущий учитель географии

The article considers the semantic aspect of professional competence of future teachers of geography. Components of professional competence in relation to geographical and educational content.

Keywords: professional competence, future geography teacher.